

Mövcud reallıq kənd təsərrüfatı kooperativlərinə yeni yanaşma tələb edir

Aqrar sektorun inkişafı Azərbaycan hökumətinin daim diqqət mərkəzindədir. Kənd təsərrüfatının subsidiyalaşdırılması və vergilərdən azad olunması, texnika və gübrələrin güzəştli şərtlərlə verilməsi, lizinq xidmətlərinin təşkili, investisiyaların və ixracın təşviqi, lisenziyalaşmanın təkmilləşdirilməsi, yoxlamaların dayandırılması müddətinin uzadılması bu sahəyə daim diqqət göstərildiyini sübut edir.

2001-ci ildən kənd təsərrüfatı torpaq vergisindən başqa, bütün növ vergilərdən azad edilmişdir. 2013-2021-ci illər kənd təsərrüfatında əsas kapitalla qoyulan 4,6 milyard manat investisiyanın da 60 faizi dövlət investisiyaları olmuşdur. Əldə olunan uğurlara baxmayaraq, əsas kapitalla investisiyalar vergi güzəştlərinin başlanıldığı 2001-ci illə müqayisədə 2021-ci ildə 2,8 dəfə artdığı halda, məhsul istehsalı cəmi 1,5 dəfə artmışdır ki, bu da investisiyaların iqtisadi səmərəliliyinin aşağı olmasını əks etdirir. Təsadüfi deyil ki, aqrar sektorda investisiyaların iqtisadi səmərəliliyi 2015-ci illə müqayisədə 1,7 dəfə aşağı düşmüşdür. Bu dövr kənd təsərrüfatında çalışanların sayı isə artaraq 2021-ci ildə 1,8 milyon nəfərə yaxın olmuşdur. Başqa sözlə, ölkə üzrə məşğul əhəlinin 36 faizindən çoxu kənd təsərrüfatında çalışmışdır.

Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafında aqroparklarla yanaşı, təşkilati-hüquqi forma kimi kooperativlər də böyük rol oynaya bilər. Lakin ölkədə nədənsə kooperativ hərəkatı zəif inkişaf edir. Halbuki inkişaf etmiş ölkələrdə kooperativlər kənd təsərrüfatının inkişafında ən güclü vasitə hesab edilir. Kooperativləşməni stimullaşdırmaq məqsədilə Kanadada, Yaponiyada və Avropa İttifaqı ölkələrində kooperativlərə güzəştli kreditlər verilir, əlverişli vergilər tətbiq edilir, fermerlərə məxsus geniş emal və ticarət müəssisələri yaradılır. Həmin ölkələrdə torpaq bankları, kredit və sığorta kooperativləri fəaliyyət göstərir. Kənd təsərrüfatı maşınları, yem, gübrə, dərman vasitələrinin istehsalı üçün kooperativlərin assosiasiyaları və elmi-tədqiqat kooperativləri yaradılır. Bütün bunlar nəticəsiz qalmır. Məsələn, Şimali Avropa ölkələrində ot məhsullarının 80, Norveç və Finlandiyada süd məhsullarının hamısı və ümumilikdə qida sənayesinin 55 faizi kooperativlərdə istehsal olunur. Kooperativlərin birliyi sayəsində ortadakı vasitəçilər bazardan sıxışdırılıb çıxarılır. Bunlardan əlavə, kooperativlərin təkmilləşdirilməsi üçün dövlət hesabına müxtəlif proqramlar maliyyələşdirilir. Kooperativlər həmçinin özlərinin sənaye və ticarət müəssisələrini yaradır, birləşərək iri kooperativ kimi bazara daxil olur, müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşırlar.

Kənd təsərrüfatının gəlirlə işlədiyi ölkələrdə dövlət siyasətinin əsas məqsədi torpaqdan səmərəli istifadə etməklə məhsul istehsalını artırmaqdır. Fermerlərin Yaponiyada 97, İtaliyada 76, Belçikada 33, Hollandiyada 28 faizi 5 hektardan az torpaq sahəsindən istifadə edir. Fransada isə 5 hektardan az torpaq sahəsi olan fermer yoxdur. Həmin ölkədə torpaq sahəsi 10 hektardan çox olan fermerlərin xüsusi çəkisi 80 faizdir. İsveçdə bu rəqəm 69, Hollandiyada 58, Belçikada 52, Danimarkada 84, Yeni Zelandiyada 79, İtaliyada 12 faiz təşkil edir.

Azərbaycana gəldikdə, ölkəmizdə də kooperativlər fəaliyyət göstərir. Məsələn, 2016-cı ilin əvvəllərində Salyan rayonunun Qarabağlı, Kərimbəyli, Təzəkənd və Kolanı kəndlərini əhatə edən və 5 torpaq sahibinin təsisçiliyi ilə "Qarabağlı Kollektiv İstehsalat Təsərrüfatı" yaradılmışdır. İsmayılı rayonunun Külüllü kəndi ərazisində isə "Külüllü kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı" kooperativini

fəaliyyət göstərir. Kooperativdə 29 nəfər torpaq mülkiyyətçisi ilkin mərhələdə 140 hektardan artıq pay torpaq sahələrini, texnika və digər istehsal vasitələrini cəmləyərək birgə təsərrüfat forması yaratmışdır. Bələdiyyə mülkiyyətində olan kənd təsərrüfatı təyinatlı əkin torpaqlarının da əkilib-becərilməsi barədə kooperativ üzvləri qarşılıqlı razılıq əldə etmişlər.

2016-cı ildə qəbul edilmiş "Kənd Təsərrüfatı Kooperativləri haqqında" qanunda deyilir ki, kənd təsərrüfatı istehsal kooperativini kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları olan fiziki şəxslərin şəxsi əməyi ilə iştirakına əsaslanan birgə istehsalat və digər təsərrüfat fəaliyyəti yerinə yetirmək üçün birləşərək yaradılan hüquqi şəxsdir (maddə 1.1.3). Qanunun bu maddəsi Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 109-cu maddəsinə uyğun deyil. Belə ki, məcəllənin 109-cu maddəsində yazılıb ki, kooperativ fiziki və (və ya) hüquqi şəxslərin birgə fəaliyyət göstərmək üçün üzvlüyə əsaslanan könnüllü birliyidir. İştirakçıların maddi və başqa tələbatının ödənilməsi məqsədilə onun üzvlərinin əmlak pay haqqı birləşdirilir. Kooperativ üzvlərinin əmlak pay haqqı nizamnamə ilə müəyyənləşdirilən qaydada və həcmdə üzvlər tərəfindən ödənilən daşınar və (və ya) daşınmaz əmlakdan, habelə pulla qiymətləndirilən əmlak hüquqlarından ibarət olan pay haqqıdır. Əmlak pay haqqı mütləq və əlavə ola bilər. Mütləq əmlak pay haqqı üzv tərəfindən mütləq qaydada ödənilən, kooperativin fəaliyyətində iştirak etmək, səs vermək və əsas kooperativ ödənişlərini almaq hüququ verən əmlak payıdır. Əlavə pay haqqı kooperativ üzvləri tərəfindən öz arzusu ilə ödənilən və dividend almaq hüququ verən paydır.

Qanunda "kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçısı" anlayışının mahiyyəti açıqlanaraq yazılmışdır ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçısı əmtəlik kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxsdir. Belə olan halda 1.1.3. sayılı maddədə ancaq fiziki şəxslərin birləşməsi əsasında kooperativin yaradılması məntiqli görünür. Çünki kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə və ya hansısa xidmət göstərən hüquqi şəxsin kooperativin təsisçilərindən olması məntiqli uyğun bir haldır və təbiidir.

Mülki Məcəlləyə uyğun olmayan digər müddəə kooperativin fəaliyyətində fiziki şəxslərin ancaq öz şəxsi əməkləri ilə iştirakının nəzərdə tutulmasıdır. Kooperativin üzvləri kooperativə əmlak pay haqqı verməlidir ki, bu da kooperativin pay fondunu təşkil edir (maddə 110-1.1). Mülki Məcəllədə tələb olunur ki, kooperativin üzvləri kooperativ qeydə alınmadan pay haqqını tamamilə verməlidir (maddə 110.2).

Kooperasiya haqqında qanunda deyilir ki, kooperativin üzvləri öz torpaqlarını kooperativin istifadəsinə və ya icarəsinə verə bilər. Həmin torpaqlar onların əmlak pay haqqına aid edilmir (maddə 10). Qanuna görə, kooperativ üzvlərinin hər biri eyni səs hüququna (bir üzv-bir səs) malikdir. Burada diqqət yetirməli məqam ondan ibarətdir ki, kooperativ üzvlərinin payının məbləği müəyyən edilmir və nəzərə alınmır. Bizim fikrimizcə, kooperativin ümumi yığıncağında səsvermə

hüququ bir səsin pay dəyəri prinsipi əsasında həyata keçirilməlidir. Bir üzvlük payı nə qədər çox olsa, bir o qədər də səsə malik olmalıdır.

Torpaqların kəndlilərin mülkiyyətinə verilməsi nəticəsində bu gün Azərbaycan fermerləri fərdçiliyə üstünlük verirlər. Kooperativləşmənin normativ hüquqi bazası formalaşdırılarkən bu milli xüsusiyyətlər hökmən nəzərə alınmalı idi. Odur ki, indi yerlərdə fermerlər arasında kooperativləşmə ilə bağlı təbliğat-təşviqat işləri genişləndirilməlidir. Bunun üçün, fikrimizcə, kooperativlərin təşkilati-hüquqi forması elə seçilməlidir ki, kooperativə daxil olanların istehsalat (xidmətə) aid olan daşınar və daşınmaz əmlakı torpaq sahəsi də daxil olmaqla bazar qiymətləri ilə dəyərləndirilsin və kooperativin nizamnamə kapitalına pay kimi daxil edilsin. Başqa sözlə, kooperativlərin kollektiv mülkiyyətə əsaslanması zəruridir. Kooperativin tərk edərək onun üzvlük payı kimi nizamnamə kapitalına qoyduğu və digər əmlakını natura və ya dəyər formasında geri götürmək hüququna malik olmalıdır. Hesab edirik ki, ancaq belə təşkilati-hüquqi formada kooperativin üzvləri bütünlükdə kollektivin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəli olmasında maraqlı ola bilər. Yəni digər iqtisadi sahələrdə olduğu kimi, aqrar sektorda da kooperativlər kollektiv mülkiyyətə əsaslanmalıdır. Kooperativlərin formalaşmasını stimullaşdırmaq məqsədi ilə dövlətin maliyyə resursları yalnız kooperativlər vasitəsilə aqrar sektora istiqamətləndirilməlidir. Vergi güzəştlərinin kooperativlərə 3-5 il müddətində verilməsi də ədalətli olardı. Özü də bu güzəştlərdən əldə olunan qənaətlərin investisiya məqsədləri üçün kooperativdə istifadə olunması qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmalıdır.

Mühüm məsələlərdən biri də kənd təsərrüfatı məhsullarının satışının sivil sistemini qurmaqdır. Bu problemi həll etmək məqsədilə Prezidentin "Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazasının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" sərəncamında ölkə ərazisində tədarük-satış bazalarının, ticarət şirkətlərinin, logistik və topdansa-tiş mərkəzlərinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Məlumdur ki, Prezidentin 11 aprel 2016-cı il tarixli sərəncamı ilə "Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizatı" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmışdır. Nizamnamə kapitalı dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına formalaşan ASC-nin yaradılmasında əsas məqsəd dövlət sifarişləri ilə ərzaq məhsullarının satın alınmasının mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilməsini təmin etməkdir. Hesab edirik ki, quruma ərzaq məhsullarının idxalına icazə verildiyi kimi, həmin məhsulları ixrac etmək və daxili bazarda satışını həyata keçirmək səlahiyyəti verilməsi də düzgün olardı. Bu addım istehsalçıları və ölkə əhəlisini möhtəkiyədən, inhisarçılardan qoruya bilər. İndi problem ondan ibarətdir ki, daxili bazarda məhsul istehlakçıya çatanaqədək 3-4 dəfə əldən-ələ keçir ki, bu da sonda süni bahalaşmaya səbəb olur. Məsələn, kərə yağının 1 kiloqramının idxal qiyməti 5-6 dollar olduğu halda, Bakı marketlərində 9,5-10 dollara satılır. Digər zəruri ərzaq məhsullarının qiymətləri də təxminən eyni yolla formalaşır. Bunun qarşısının alınması yollarından biri əsas kənd təsərrüfatı məhsullarına dövlət sifarişinin tətbiq edilməsidir.

*Tofiq HÜSEYNOV,
iqtisad elmləri doktoru, professor,
Əməkdar iqtisadçı*

